

Pálfi József*

Keresztesi József történetírói munkássága

Keresztesi (Szabó) József (Veszprém, 1748 – Szalacs, 1812) a veszprémi „árva” eklézsia gyermekeként látta meg a napvilágot a 18. század derekán. Alma materei Felsőórs, Mezőkeresztes, Miskolc, Sárospatak, majd Debrecen voltak. Tanulmányait a kor szokása szerint két évig megszakította és Hajdúböszörményben rektorosodott. Munkájával elnyerte a hajdúságiak tetszését, ezért a harmadik esztendőre is felajánlották a tanítói állást, de Keresztesi azt már nem vállalta. Ezt követően egy esztendőre – 1779–1780 – hollandiai peregrinációba ment. Előbb a franekeri akadémián, majd Utrechtben subscribált, itt fejezte be tanulmányait. Azt, hogy melyik professzornál mit tanult, Naplójának¹ útleíró részében pontosan lejegyezte. Hazatérését követően az „árvaságból kikelő” váradi eklézsia előjárói hívták meg, hogy szervezze újra és újjá a gyülekezetet, és kezdje el a templomépítést. Váradi prédikátori szolgálatát számtalan akadályoztatás miatt csak 1784. január 1-jén tudta megkezdeni. Közben kilenc hónapra a létavéteszi eklézsiaiba kapott kinevezést. Váradon három és fél esztendőt töltött, majd 1787 májusától a szalacsi eklézsiaiba ment, ahol élete végéig szolgált és alkotott. Közben az érmeleléki egyházmegye tanácsbírája (assesora) volt, s halálának esztendejében választották esperessé.

A korábbi esztendőkben többször is leírtam már, illetve előadásaimban megjegyeztem, hogy Keresztesi azon tudós, polihisztor lelkipásztoraink közé tartozik, akivel meglehetősen mostohán bánt az utókor. Pedig több ezer oldalnyi, főként kéziratos munkássága számtalan kuriózumot rejteget ma is a kutatók számára. Munkái közül alig néhány jelent meg nyomtatásban. Leginkább a Naplójának két kiadása vált igazán közismertté, a teljes kézirat azonban sohasem jelent meg. Naplója sokkal több, mint személyes vonatkozású adatközlés, ugyanis egyszerre kor- és egyháztörténeti adattár, illetve a korszak talán leggazdagabb külföldi

---

* Dr. Pálfi József (Székelyhíd, 1967) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1987–1992) teológiai tanulmányait. 1992 és 1994 között a Nagyvárad-olaszi Református Egyházközség segédlelkésze volt. 1994–1999 között a Sulyok István Református Főiskola első ifjúsági lelkészeként tevékenykedett, majd 1997-től a főiskola lelkipásztora és az Arany János Kollégium bentlakásának igazgatója volt. 1999-től a Nagyvárad-réti Református Gyülekezet megválasztott lelkipásztora és a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) oktatója, ahol általános vallástörténetet tanított. Doktori fokozatot 2009-ben szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. 2011-től a PKE tanszékvezető tanára, és megszervezte a vallástudomány magiszteri és a diakónia alapképzés szakot. 2011–2015 között a PKE szenátusának elnöke, majd 2016 tavaszától pedig a PKE rektora.

¹ *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén.* Keresztesi József, egykorú eredeti Naplója. Kiadja Ráth Mór, Pest 1868. A második kiadás 1882-ben látott napvilágot minden változtatás nélkül.

útleírása. Emellett nyomtatásban megjelent még néhány prédikációja² és a már nyomtatott formában alig fellelhető nyelvészeti munkája.³

Keresztesi sokirányú munkásságot fejtett ki. Egymás mellett sorakoznak egyháztörténeti, énekköltészeti, numizmatikai, irodalmi, nyelvészeti, poétikai munkái. Az Országos Széchenyi Könyvtárban és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban egy-egy vaskos kéziratos kötet őrzi prédikátori munkásságának összegyűjtött igehirdetéseit. Munkáinak egy-egy szegmensét az elmúlt években több tanulmány keretében is ismertettük. Életéről viszonylag keveset publikáltunk. Ezt azonban azzal pótoljuk, hogy a teljes életrajzát és a munkásságáról szóló nagymonográfiát reménység szerint rövidesen nyomtatott formában is kiadjuk, megjelentetjük.

Az egyház- és irodalomtörténet határvonalain

Tanulmányunk Keresztesi munkásságának azzal a szegmensével foglalkozik, amely őt mint az egyházi és irodalomtörténeti, valamint a nemzeti történetírás elkötelezett művelőjét mutatja be. Az, hogy az adott korban, a három tudományterület az ő munkásságában még szorosan összefonódott, sőt számtalan ponton metszette egymást, egyáltalán nem meglepő. Badics⁴ szerint a magyar nyelvű tudományos szakirodalom a 18. század utolsó negyedében „még nagyon féltéken jelent meg”, és bármely szakterületen is jelentek meg ezek a munkák, nagyobb részük *fordítás vagy átdolgozás, s ha eredeti is, nem annyira önálló kutatás és felfogás, mint szorgalmas gyűjtés és jó szándékú kompiláció eredménye*. Keresztesi nem írt olyan művet, amelyik nyomtatott formában meg is jelent volna – kivéve Naplójának egyes részleteit – ám, az az anyag, amit összegyűjtött, továbbküldött és rendszerezett még ma is nagyon értékes forrásanyag. Megmaradt kéziratait, miként már többször is megjegyeztük, Szakács József egykori, szalacsi iskolarektor mentette meg az utókor számára. Ezek nagyobb részt ma is megtalálhatóak a Ráday Kézirattár egyik kolligátumában.⁵ A gyűjteményből most csak azokat fogjuk ismertetni, amelyek konkrétan a témánkhoz tartoznak.⁶

A 18. századi történetírásnak szinte bármelyik területét is kezdjük vizsgálni, szinte kivétel nélkül minden esetben hiányérzetünk támad. A század évtizedei-

---

² Lásd: Pálfi József: Az eklézsia tanítója. Keresztesi József igehirdetése I. In: *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. Konferenciakötet (Nagyvárad, 2014. november 20–22.). Szerk. Pálfi József., Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE – Partium Kiadó, Debrecen – Nagyvárad 2015, 335–353.

³ Keresztesi József: *A bárkai nyelvből ágaztatott magyar nyelv*. Pozsony 1844.

⁴ Badics Ferenc: Tudományos irodalmunk. A magyar történetírás és irodalomtörténet. In: *A magyar irodalom története*. (Szerk. Badics Ferenc) Kiadja az Athenaeum Irodalmi és nyomdai Rt. Első kötet, Budapest 1906, 879–891.

⁵ Ráday Kézirattár K. 1. 28. *Keresztesi József Apróbb Munkái*. Leírta Szakács József.

⁶ (1) Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ÁTHÉNÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA mellyet... öszve-szedegette Keresztesi József N. Váradon 1786. Eszt. Karátson havában, 207–242. (2) De Rep. Hung. Litteraria (optime merite Viri) Clarissimi ac doctissimi (Petri Bod)...excitavit Josephus Keresztesi In Ecclesia Helv. Conf. M.Varadiensi primus post deductum Tolerantiam Christianam V. D. Minister MDCCCLXXVII,243–310. (3) A Tiszántúl való ref. szuperintendensek, püspökök életéről... 311–350.

ben a magyarság élete kifelé és befelé is folyamatosan és nagyon gyorsan változott. Közben pedig nemcsak a nemzet, de a református egyház életfeltételei is jelentősen megváltoztak. A korszak megismerését, teljes feltérképezését igencsak megnehezíti az a tény, hogy még mindig sok az olyan korabeli aktor és munka, amelyet egyáltalán vagy alig ismerünk, akiknek a munkássága alig kutatott vagy feldolgozott. A Keresztési József is ezek közé tartozik. Természetesen a helyén kezeljük a dolgokat, mert nem akarunk többet gondolni és tulajdonítani Keresztésinek, mint amennyit lehet és kell. Éppen ezért nem is soroljuk sem a nemzeti, sem az irodalom, sem az egyházi történetírás legelső soraiban állók mellé. Ám az, amivel ő járult hozzá ezek gyarapításához, azt nem szabad sem elhallgatnunk, sem mellőznünk.

Conspectus Historiae Hungaricae...⁷

Először a magyar *nemzeti történetírás* tárgykörébe tartozó eddig feltáratlan és ismeretlen kéziratát említjük meg. Mindeddig nem sikerült a nyomára bukkanni, és a címnél egyebet nem tudunk, nem ismerünk. Erre a munkájára a Szakács József által összeállított magyar nemzet történetét összegyűjtő irodalomkatalógusban bukkantunk.⁸ Tudomásunk szerint Keresztésinek ez az egyetlen olyan önálló munkája, amely teljes mértékben magyarságtörténeti tematikájú. Azt azonban rögtön hangsúlyoznunk kell, hogy szinte minden kéziratában találkozunk rövidebb-hosszabb megjegyzésekkel, kommentárokkal, konkrét adatokkal, utalásokkal, amely a magyarság történetével foglalkoznak. Ahol csak lehetett vagy tehette, mindig kitért a hosszabb-rövidebb ismeretek közlésére, gyűjtésére, áthagyományozására. A nemzet történelme iránt tanúsított szeretete, a fellelhető és átmenthető források kutatása, adatolása, az összefüggések megismerése, meg látása, az literátori munkásságának egyik legmarkánsabb jellemzője volt.

Nem akarunk elfogultak lenni, és tudjuk, hogy nemcsak Keresztésre volt jellemző ez az adat- és forrásgyűjtés iránti elkötelezettség. Mondhatjuk, hogy örökségként kapta és vitte tovább ő is. Sinayról tudjuk, hogy „gyűjtésre lelkesítette és oktatta a tanuló ifjakat is”. Az indíttatást minden bizonnyal Sinaytól kapta ő is, aki egykor tanította, akivel aztán később szoros és jó kapcsolatban maradt.⁹ Ugyanitt jegyezte meg Révész azt is, hogy volt a birtokában egy olyan latin nyelvű, 438 oldalas kézirat, amely a legrégebb időktől, a 15. századig tárgyalta a magyar nemzet történetét. A *magyar nemzet története...* címet viselő munkát Sinay egyik tanítványa másolta le, és ez a manuscriptum került Révész tulajdonába. Az eredeti hollétéről azonban ő sem tudott. Azt már csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy egykori kortársának, Péczeli Józsefnek is volt egy olyan

---

⁷ Keresztési Josephi *Conspectus Historiae Hungaricae A primis Pannoniae populis - usque ad Andream Venetum, Reg Hung.* MS. [Jsz?] Keresztési József: Magyarország történetének áttekintése Pannónia első lakóitól Velencei [III.] Andrásig, Magyarország királyáig [?]. Ő volt az utolsó Árpád-házi királyunk.

⁸ Ráday Kézirattár K. 1. 113. Catalogus Auctor

⁹ Révész Imre: Sinay Miklós magyar történetbúvár emlékezete. In: *Századok* (1868) 217–226. és 296–309.

magyarságtörténeti munkája, amely ugyanezzel a korszakkal foglalkozott. Megjegyezzük, hogy mindkettő a pannóniai kezdetektől az Árpád-házi királyok kihalásáig, illetve Velencei (III.) Andrásig vezette a történelem fonalát.¹⁰

Irodalomtörténet

A korábbi megállapításnak megfelelően ismét megjegyezzük, hogy a korra jellemző módon a nemzeti, az egyház- és az irodalomtörténet-írás számtalan ponton metszette egymást az ő munkáiban is. Irodalomtörténeti vonatkozású kutatásai mögött is, természetesen másokat nem kizárva, elsősorban a Sinaytól kapott indíttatásokat kell sejtenünk. Sinay nemcsak a história, de a *klasszikafilológia terén is széles körben és magas színvonalon* állott.¹¹ Nem csoda hát, ha a diákjaira komoly hatást gyakorolt. Sinay személyes forráskutató hajlamát a holland Offerhaustól tanulhatta.

A szakirodalom a magyar irodalomtörténet 18. századának első két harmadát a hanyatlás,¹² a beszűkülés szürkébb korszakaként tartja számon. Tény, hogy a szatmári békekötést követően a magyarság politikai, különösen pedig az ország nagyobb hányadát kitevő protestánsok egyházpolitikai és társadalmi helyzete, a korábbi időkkel szemben teljesen ellentétes irányú fordulatot vett. A bécsi udvar az ország előljáróit egyre erőteljesebben kapcsolta magához a maga politikai, katonai, gazdasági összefüggéseivel és az egyáltalán nem elhanyagolandó szellemi, kulturális és művelődési atmoszférájával. A kialakult, új status quóban létrejött egység nem a magyar nemzet egysége volt, hanem az idegen hatalomé, amely a „nem magyar dinasztíának való alárendeltetés közössége: alattvalói sorsközösség” volt.¹³

A birodalmi centrumban a korszak nemzetközi diplomáciájának – latin – nyelve mellett a „fény századának”, Európa-szerte elterjedt művelődéshordozó nyelve, a francia állt az első helyen. A magyar ekkor teljesen háttérbe szorult, és főleg az udvarban forgolódnak nem voltak igazán büszkék rá. Nem is csoda, hogy hosszú évtizedeken keresztül, alig született valamilyen irodalmi, vagy tudományos igényű alkotás magyar nyelven. A 18. század közepén a magyar irodalom állapotára a szétszórtság volt a jellemző és a század közepéig „többnyire valamely más diskurzushoz (oktatás, politika, vallás, a hétköznapi életet meghatározó szokások hagyományrendszere) kapcsolódva, annak terében létezett.”¹⁴ A század utolsó harmadára azonban jelentős elmozdulás mutatkozott, és több olyan központ is (pl. az oktatási centrumok) létezett, amely kivívta magának azt, hogy az

---

¹⁰ Péczeli József: *A Magyarok Története az Ázsiából kijövetelüktől fogva az Árpád ház kihalásáig*, 1. kötet 1837.

¹¹ Tóth Béla: *A Kollégium története a XVIII. században*. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Kiadja Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1988, 66–142.

¹² Horváth János: *A magyar irodalom fejlődésmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, 29.

¹³ Horváth János: *Irodalomtörténeti munkái II*. Osiris Kiadó, Budapest 2006, 579.

¹⁴ Jankovits László – Orlovsky Géza: *A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*. Gondolat Kiadó, Budapest 2007, 644–645.

„irodalmi működés bázisává” válhasson.¹⁵ A század közepétől, de főként annak az utolsó harmadától hazai literátoraink az irodalom számára is keresték az újabb és újabb terek létrehozásának lehetőségeit, módjait és formáit és ehhez megfelelő intézményrendszereket is akartak teremteni. Ilyenekre gondolunk, mint a tudós társaságok, folyóiratok, az iskolák diáktársaságai, az irodalmi szalonok, a könyvkiadók és mecénatúrák stb.¹⁶

Az 1754-es esztendő több szempontból is áttörést hozott. Ekkor már származástól függetlenül is lehetett jelentkezni a különböző értelmiségi pályákra, amelyeket az 1781-es toleranciarendelet a felekezeti hátrány eltörlésével még kívánatosabbá tett. Mária Terézia 1760-tól hívta életre a magyar királyi testőrséget, amelyben számtalan magyar fiatal kapott lehetőséget. Az udvarnál nevelkedő fiatalok a kor európai szellemiségét és műveltségét – a német mellett főként a franciát – is magukba olthatták. Az európai művelődés szintje hamar rádöbbenette a fiatal magyarokat arra, hogy sajátjuk ahhoz képest milyen elmaradott, és ennek érdekében tenni kellett valamit. A magyar nyelv művelése és a magyar nyelven történő művelődés egyre inkább létkérdéssé vált. A latinnyelvűség kötelei lerázásának hosszú korszaka ez. Belső nyelv(tan)i forradalom vagy háború bontakozott ki lassan, amelyet a nyelvújítók és az azt ellenzők vívtak egymással.

II. Józsefnek 1784-ben kiadott birodalmi érdekű rendeletével a német nyelvet akarta teljes körű hivatali (közügyek, közigazgatás) nyelvvé megtenni. Ez azonban széles körű ellenhatást váltott ki országszerte. Az elnémetesítő politika még jobban felébresztette az anyanyelvhez való ragaszkodást. A vármegyék néhány éven keresztül megtett panaszos felterjesztéseik egy ideig úgy tűnt, hogy hiábavalóak, ám a császár a halála előtt kevéssel, még 1790-ben visszavonta azt. Ekkorra azonban a hatását már visszavonhatatlanul megtette a magyarság életében, olyannyira, hogy 15 esztendő múlva az 1805. évi országgyűlésen a magyar nemcsak a hivatalos nyelv szintjére emelkedett, de az évtizedek óta vágyott és tervezett magyar tudós társaság megalakításra és tervének kidolgozására is utasítást adott.

A következőkben két, alapvetően irodalomtörténeti tárgyú munkáját mutatunk be. Sajnos egyik sem jelent meg nyomtatásban, viszont beépült más, egyéb kiadványokba.

Bod Péter Athenasának Toldaléka

Keresztesi is azok közé tartozott, akik a 18. század második felében a nemzet szellemi értékeinek – az utókor számára való – írás általi meg- és átmentését, megőrzését feltétlen kötelességének tekintette. Éppen ezért folyamatosan és következetesen gyűjtött, adatolt, rendszerezett és írt. Amikor azonban személyes hozzájárulását kérték, akkor nem habozott rendelkezésre állni. A Bod Péter korszakos jelentőségű irodalomtörténeti munkájához, az *Athenasához* írt *Toldalék* címében azt fogalmazta meg, hogy munkája avégre született meg, hogy ezzel a

---

¹⁵ Gintli Tibor: *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest 2011, 319.

¹⁶ Részletesen lásd: Gintli Tibor: *i. m.* 319.

„köz hasznára” tudjon lenni. Ezt a kéziratban maradt munkáját is, a többihez hasonlóan, Szakács József másolta le, amely most a Ráday Gyűjtemény Kézirattárában lévő kolligátumban található meg.¹⁷

Mielőtt rátérnénk a kézirat ismertetésére meg kell említenünk, hogy Keresztesi egyik tanára, Varjas János is írt értékes életrajzi és könyvészeti bejegyzéseket Bod Péter *Athenasá*hoz. Héthy Zoltán szerint ezek az értékes és érdekes, illetve forrásértékű bejegyzések időben 1767 és 1785 között keletkeztek.¹⁸ Arról azonban nem tudunk, hogy Keresztesi ismerte volna Varjas bejegyzéseit.

Keresztesi ismerte az 1766-ban megjelent *Athenast* és pontosan látta, annak a jelentőségét. Bod saját munkájának hosszú barokkos címében azt írta, hogy „a mostan élőknek s ezután következendőknek tanúságokra” való tekintettel „szedegette”, gyűjtötte össze az 528 magyar író és tudós életrajzi adatait, munkáit. Ezzel a munka célját is egyértelművé tette. Majd a hazáját és magyar nemzetét megszólító *Kegyes Olvasó*hoz írt előszavában rögtön nemzete védelmére kelt, hangsúlyozva, hogy nemzetünk más nagy nemzetekhez hasonlóan, korábban sem nélkülözötte a tudós, művelt embereket, ám a baj az, hogy a sok költözés és hadakozás miatt több a csataemlék, mint az írásban fennmaradt dokumentum. Így az utókor számára alig maradt fenn valami. Keresztesi, Bodhoz hasonlóan, az előddel egyetértve és őt követve a közhasznót szolgáló célt tartotta szem előtt. Másfelől a múlt értékeinek felmutatását tartotta fontosnak, illetve a felsorakoztatott értékekkel követendő példákat akart állítani a kortársak elé. Keresztesi úgy járult hozzá az első magyar nyelvű irodalmi lexikonhoz, hogy az általa írt *Toldalékban* mintegy 67 címszó magyarázataát írta meg, ezzel is továbbfejlesztve a magyar közművelődés, irodalom- és könyvtörténet ilyen jellegű, első mérföldkönek számító alkotását. A *Toldalék* rövidebb-hosszabb ismertetésére korábban többen is kitértek.¹⁹ Az általunk ismertek közül, csak Harsányi István jegyzetelte ki teljes egészében a kéziratot.²⁰ Ezeket az alábbiakban ellenőriztük, és összevetettük az eredetivel.

A *Toldalék* elkészítésének alap gondolata Szerencsi Nagy István (1728–1789) győri református prédikátor nevéhez fűződik, aki több korabeli művelt kortársát kereste meg, azzal a céllal, hogy segítsék őt munkájának véghezvitelében. Szerencsi 1787-ik esztendőre tervezte a bővített kiadást, mintegy 2000 példányban

---

¹⁷ Ráday Kézirattár K. 1.28. Keresztesi József apróbb munkái, Néhai Tiszteletes Bod Péter Magyar Athénás nevű Könyvének Toldaléka, melyet Midón különös Királyi engedelem mellett N. Győri Reform. Prédikátor Szerencsi Nagy István illendő Bővítéssel 2szor ki akart volna adni, betsületes Levéllel mások közt e végre megkerestetvén a köz haszonért öszve szedegetett Keresztesi József N. Váradon 1786 Eszt. Karátson havában. (207–242. old.)

¹⁸ Héthy Zoltán: Varjas János debreceni professzor jegyzetei Bod Péter Magyar Athenasához. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1974. A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LV. Debrecen 1975, 827–832.

¹⁹ Gulyás József: Keresztesi József. In: *Teológiai Szemle* (1927/5–6), 356–365., Harsányi István: Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból. In: *Irodalomtudományi Közlemények* (1928/1–2), 81–95., Szilágyi Ferenc: „Az Ész világa mellett...”. *Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 1998, 34–40., Bellágh Rózsa: Keresztesi József és a Magyar Athenas toldaléka. In: *Magyar Könyvszemle*, (1995/1), 90–94.

²⁰ Harsányi István: *i. m.* 81–95.

megjelentetni, de korai halála ebben megakadályozta. Miután másokhoz hasonlóan Szerencsi Keresztesit is megkereste, ő készségesen állt e szándék mellé. Harsányi megpróbálta felkutatni a gondolat előzményeit, főként azt, hogy mi lett a Szerencsi által összegyűjtött anyaggal, azonban nem jutott eredményre. A Keresztesi-féle kézirat is csak azért maradt fenn, mert Szakács ezt is lemásolta. Szilágyi Ferenc, a Magyar Múza 1787. évi VI. számában, a Szacsvey Sándor által közölt Tudósítás alapján rámutatott, hogy Szerencsinek nagyobb formátumú tervei is voltak, amelyek során több, korabeli klasszikusnak számító munkát is szeretett volna bővített, javított formában az olvasó, érdeklődő publikum elé bocsátani. Szerencsinek a Magyar Múzához eljuttatott levélből egyfelől az is kiderül, hogy a Bod Péter Athenasa mellett még Horányi, Weszprémi, Wallaszky, Seivert, Hanner, Czvittinger alapműveit is tervbe vette hasonló módon megjelentetni. Másfelől pedig az, hogy a kor érzékeny témájának számító vallási (felekezeti), illetve nemzetiségi szempontjain, a tolerancia jegyében túllépet.

Előbb Harsányi, majd Szilágyi is rámutatott, hogy Szerencsitol függetlenül, a kolozsvári Szathmári Pap Mihály (?–1812) is tervbe vette egy ilyen jellegű bővítésmény vagy toldalék elkészítését. A két, egymástól függetlenül tervbe vett munka, a Szathmári-féle *Új Magyar Athenas* utóélete, miként a Szerencsi által összegyűjtött nagy mennyiségű és értékű *Redivivus* sorsa is csak egy bizonyos időpontig ismeretes. A Keresztesi-kéziraton kívül az összes többi összegyűjtött és már-már nyomtatásra előkészített anyag fellelési helye, a jelen pillanatig a ködbe vész. Az Athenashoz írt *Toldalékjában* 1787. január 2-ai dátumozással a következő megjegyzéseket tartotta fontosnak hozzáfűzni: I. *Itt semmi sem íratik, ami bizonyos kútfőből nem vétegetett volna, és meg nem lehetne mutatni bővebben is.* II. *Némelly régi Magyar Versek citáltatnak, azért hogy az Olvasó tudja a.) hogy azon Könyvek kéznél voltak, b.) hogy ezeknek a maiakkal való össze-vevésekből a Poesisnak kipalléroztatása meg tessék.* III. *Néhol a Genealógia is feljegyeztetik, mert ezzel, mint sok Familiáknak használó dologgal az ilyen munka betesebbé tétetik. Bár mindenütt ezt lehetne követni.* IV. *A különös történetek meg iratnak azért, mert ezek nem mindenütt találtatván, figyelmeztést okoznak.* V. *Két vagy három titulus hosszabbatska, de ezek bizonyos okokért rövidebbek nem lehetnek, mellyekkel, ha a Közhaszonra valamit szolgálhat, örömének és fáradsága jutalmának tartja, és magát többekre ígéri.* Nagy Váradon, 1787. d. 2. Januarii, Keresztesi József.

Keresztesi amellett, hogy rendkívül lelkiismeretesen végezte el a munkát, ugyanakkor precíz, a korabeli tudományos kritériumoknak is sietett megfelelni. Pontosan követte az eredeti mű vonalvezetését. Nemcsak megtoldotta vagy bővítette az egyes szócikkeket, hanem ahol konkrétabb, pontosabb ismeretei voltak ott korrigálta is őket, illetve újakkal is hozzájárult. Minden név előtt megjegyezte, hogy az általa használt kiadásban, az általa bővíteni kívánt szócikk (titulus) hányadik oldalon található. Megjegyzéseiben fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy mindent személyesen ellenőrzött, a hivatkozott kéziratokat, könyveket, dokumentumokat látta, olvasta, kezébe vette. Könyv- és kéziratgyűjtő szenvedélye legalább akkora volt, mint az állandóan olvasó, kutató, ismerni, tudni és művelődni akaró szomja. Levelezéséből majd látni, hogy csak egy töredékét sikerült eddig feltérképezni annak, hogy milyen széles körű kapcsolatrendszere volt a

korabeli művelt világ képviselői körében. Adatainak bázisa elsősorban saját bibliotékája, felesége révén családi hagyatéka (aki Miskolci Csulyak-leszármazott volt), a debreceni kollégium könyvtára, Teleki Sámuel gróf²¹ személyes könyvtára, bejáratos volt a váradi Római Katolikus Jogakadémiára is, de a levelezése alapján joggal feltételezhetjük, hogy különböző „parokiális vagy lelkipásztori kis-könyvtárakba” is. Bellágh vizsgálata alapján az is kiderült, hogy némely olyan általa megemlített munka, amely ma már nincs meg, akkor még megtalálható volt.²²

A következőkben felsoroljuk azokat a szócikkeket (66 név és egy szócikknél, ahol hét olyan könyvet sorol fel, amelyeknek nem ismert a szerzője), amelyekhez személyes munkájával járult hozzá. 1. Ambrovszky Mihály, 2. Apafi Mihály, 3. Baranyi László, 4. Barta Boldisár, 5. Batsáni János, 6. Beregszászi Pál, 7. Bogáti Miklós, 8. Debreceni Fóris István, 9. Diószegi Bónis Mátyás, 10. Diószegi Kis István, 11. Domokos Márton, 12. Erdődi Lajos, 13. Eszéki István, 14. Felvinczi Sándor, 15. Fejér Antal, 16. Fodor Pál, 17. Görgei Pál, 18. Herczeg János, 19. Hunyadi Szabó Ferenc, 20. Illei János, 21. Kabai Bodor Gellért, 22. Kenesei Péter, 23. Kismarjai Veszelin Pál, 24. Kolombán János, 25. Kosárvári Mátyás, 26. Köleséri Sámuel, 27. Lanque János, 28. Litteráti Ambrus de Gercien, 29. Madari János, 30. Miklós Sámuel, 31. Miskoltzi Chuliak István, 32. Miskoltzi Chuliak Gáspár, 33. Nánási István, 34. Nevetlen könyvek (7 darab) fel kell sorolni, 35. Ónadi József, 36. Patai Sámuel, 37. Pathai János, 38. Patzóth Ferencz, 39. Polgári Mihály, 40. Ráskai Gáspár, 41. Sárvári János, 42. Simoncsics Incze, 43. Szántai Póts István, 44. Szelek György, 45. Sz. Benedeki Mihály, 46. Szenczi A. Pál, 47. Szeremlei Sámuel, 48. Szilágyi Márton, 49. Szilágyi Sámuel, 50. ifj. Szilágyi Sámuel, 51. Szilágyi Márton, 52. Szirmai Antal, 53. Szirmai László, 54. Taxoni János, 55. Temesvári István, 56. Tsatári János, 57. Tsatári Ferenc, 58. Tsizi István, 59. Tsúzi Cseh Jakab, 60. Tzirják Mihály, 61. Tököli Miklós, 62. Vásonyi Márton, 63. Vajdakamarási Lőrincz, 64. Veres Balás, 65. Viski Pál, 66. Zimányi Lajos, 67. Teleki Sámuel.

De Republica Hungariae Litteraria...

Keresztesi Bod Péter kiterjedt munkásságához akár felkérés nélkül, ügyszere-
tebtől is hozzájárult. Így történt ez a Bod Hungarus Tymbauleséhez, illetve
Hungarus Tymbaules Continuatushoz²³ írt *toldaléka vagy pótlása* esetében, amelyet
szintén Szakács József másolt le és mentett át az utókornak.²⁴ Keresztesi pótléka a

---

²¹ Megj. Keresztesinek Bod Péterhez hasonlóan nagyon jó és közeli kapcsolata volt a Teleki családdal, Teleki (II.) Józseffel és (II.) Lászlóval, a legközvetlenebb és legélelőbb természetesen Teleki Sámuellel volt.

²² Bellágh Rózsa: *i. m.* 90–94.

²³ Hungarus tymbaules, seu grata ac benedicti Hungarorum quorundam principum heroum magnatum toga et sago domi militiaeque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama, ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovata memoria quam ex cineribus excitavit. [Nagyenyed], 1764. Hungarus tymbaules continuatus. Seu ... Hungarorum ... principum, heroum ... ex epitaphiis renovata memoria. [Nagyenyed], 1766.

²⁴ Ráday Kézirattár K. 1.28. Keresztesi József próbált munkái, De Republica Hungariae Litteraria optime meriti Viri Clarissimi ac Doctissimi PETRI BOD dum viveret in Ecclesia H. G. M. Igeniensi Transsylvaniae V. D. Ministri HUNGARUS TYMBAULES Continuatus seu Grata et Benedicta

Bodéhoz hasonlóan, miként már a címből is kiderül jeles, hazájukat szerető, azért konkrétan is cselekvő férfiak és nők sír- és emlékiratainak sorba szedett gyűjteménye. Olyan műfaj volt ez, amellyel a magyar nemzet jeles embereinek jó hírnevét öregbíteni és emlékezetét megőrizni akarták.

Ezek az összegyűjtött és lejegyzett hosszabb-rövidebb sírfeliratok, sírversek nemcsak egyszerűen életrajzi, hanem kortörténeti dokumentumok, történelmi, egyház- és irodalomtörténeti adatok is. Ez esetben nem írt előszót, bevezetést vagy legalább is Szakács nem tesz róla említést. Nem fogalmazta meg munkájának célját, apropóját. Itt a hosszú cím után, mindössze egy jelíges latin nyelvű idézet találunk (Ovidius Amor. L. III. Eleg. 8.), majd következnek sorban, a prózában és versben olvasható latin nyelvű írások. A négy fasciculusnyi (fasciculus octavus, fasciculus nonus, fasciculus decimus, fasciculus undecimus) pótlásban olvasható 95 sírverssel, Keresztesinek minden bizonnyal hasonló véleménye és szándéka lehetett, mint Bodnak, aki azt írta saját műve Előszavában, hogy ez a munka *a sötétből világosságra hozott nagy és nemes nevetek foglal magába. Méltatlanság lenne, hogy örök feledés fedje azokat, kik a hazát hírükkel töltötték be, korukat jeles tetteikkel ékesítették s hon, mint csatatereken, mint a kisebb csillagok közt a hold, akként fénylettek. Az ősök példája halkán a velőig hat... régi könyvekről és könyvekből ezeket azért írtam ki, hogy mintegy hamvaikból feltámasztván, emléküket tiszteltesék, s az utódok ebben, mintegy tükörben, látván nagy elődeiket: nyomokban járásra búzdúljanak...*

H. Tymbaules Continuatus Fasciculus Octavus, contineo Epitaphia Principum, Comitum, ac Baronum, procique Seculi XVI.

1. Mladini (1348) 2. Nicolai Zrínyi (1566), 3. Laurentii Újlaki (1500), 4. Ludovici II. (1526), 5. Emerici Zápolya (1487), 6. Joannis Thurzó (1508), 7. Joannis Thurzó (1520), Aliud Eiusdem, 8. Stanislai Thurzó (1540), 9. Alexii Thurzó (1543), 10. Joannis Thurzó (1558), 11. Alexii Thurzó (1594), 12. Alexii (tertii) Thurzó (1600), 13. Stanislai Várallyi (1548), 14. Francisci Réwai (1553), 15. Joannis Lévai (1553), 16. Thomae Nádasdi (1562), 17. Joannis Sigismandi (1571), 18. Christophori Báthori (1581), 19. Stephani Báthori (1576), Aliud, Aliud, 20. Petri Farkas (1571), 21. Antonii Verantii, (1573), 22. Georgii Draskovics (1587), 23. Michaelis Csetneki (1588), 24. Stephani Csetneki (1594), 25. Nicolai Istvánfi (1594),

Fasciculus Nonus continent Epitaphia Seculi XVII.

1. Nicolai Pálfi de Erdőd (1600), 2. Martini Pethe de Hevess (1605), Aliud Eiusdem, 3. Christophori Warkócz (1520), 4. Pauli Székely de Doba (1572), 5. Sebastiani Thököly (1607), 6. Stephani Thököly (1651), 7. Martini Thököly (1641), 8. Gábriel Báthori de Etsed (1613), 9. Sigismundi Rákóczi de Felső Vadász(1608), 10. Ludovici Rákóczi (1612), 11. Sigismundi Rákóczi (1621), 12. Paulli Rákóczi (1636), 13. Christophori Thurzó de Bethlenfalva (1614), Aliud Eiusdem , In Vexillo

---

Hungarorum quorundam Principum, Heroum, Magnatum Toga et Sago, Domi Militiaeque insignium, Virorum Eruditione ac Prudentia clarorum, Feminarum Honestatis Fama et Pietatis studio illustrium Ex EPITAPHIIS RENOVATA MEMORIA quam Ex cineribus excitavit JOSEPHUS KERESZTESI In Ecclesia Helv. Conf. M. Váradiaensi primus post reductam Tolerantiam Christianam V. D. Minister MDCCLXXXVII.

Eiusdem, 14. Stanislai Thurzó, de Bethlenfalva (1625), 15. Adami Thurzó (1635), 16. Francisci Forgács (1615), Ad Lectorem, 17. Stephani Máriassi (1516), 18. Francisci Máriassi (1649), In Vexillo, 19. Paulli Máriassi (1610), 20. Sigismundi Mariássi (1612), 21. Andreae Mariassi (1658), 22. Joannis Máriassi (1674), 23. Caspari Illyésházi (1648), 24. Nicolai Zrinyi (1665), 25. Adami Erdődi, de Mogyorókerék (1668), 26. Francisci Csáki de Keresszeg (1670).

Fsciculus Decimus: Continent Epitaphia Seculi XVII:

1. Petri de Perény (1416), 2. Catharinae Thurzó (1535), 3. Helenae Zrinii (1546), Annae Marjássi (1592), 4. Susannae Dóczy (1596), Aliud Eiusdem, 6. Máriae Gyulaffi de Rátóth (1522), 7. Mariae Drugeth de Homonna (1623), 8. Susannae Erdődi (1633), 9. Elisabethae Péchi (1631), 10. Sigismundi Péchy de Újfalú (1631), 11. Stephani Görgei (1619), Renovat, 1651. 12. Sigismundi Holló de Krompach (1661), 13. Joannis Holló de Krompach (1663), 14. Ladislai Berthóti de Pethenz (1679), 15. Nicolai Balogh Episcopi (1689), 16. Michaelis Váradi (1590), 17. Joannis Chuliak Miskolczi (1584), 18. Stephani Chuliak Miskolczi (1645), 19. Annae Szentandrás (1589), 20. Dorotheae Pelbárt (1607), Stephani Szent András (1609), 22. Georgii Szixovii (1610), 23. Georgii Szikszovii (1617), 24. Joannis Sambuci (1584), 25. Francisci Frangepan (datum nélkül).

Fasciculus Undecimus, Continent Epitaphia Seculi XVIII:

1. Emerici Thököly de Késmárk (1705), 2. Helenae Zrínyi (1703), 3. Evae Thököli (1716), 4. Joannis Sigrái (1718), 5. Michaelis Eszterházi de Galántha (1721), Iosephi Eszterházi (1721), 6. Francisci Gyulai de Maros Németi (1728), 7. Samuelis Köleséri de Köles-ér (1732), 8. Sigismundi Cháky de Keresszeg (1738), 9. Martini Borosnyai (1738), 10. Francisci Lónyai (1760), 11. Andreáe Hermán (1764), 12. Sigismundi Szepesi de Négyes (1767), 13. Joannis Rhédei de Kis Rhede (1768), 14. Adami de Bethlen (1772), 15. Antonii Grassalkovics (1771), 16. Soietatis Jesu (1783), 17. Georgii Sombori (1772), 18. Catharinae Péchy de Pétsújjfalu (1786), 19. Nicolai Sinai (1808).

Huc usque Rever. Jos. Keresztesi.

Egyháztörténet

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy amikor Keresztesi esetében egyháztörténetről beszélünk, akkor elsősorban a református egyház történetéről van szó. Számára elsődlegesen ez volt a prioritás. Ezt látta elesett, le- és elmaradt állapotban, és ennek akarta gazdag szellemi értékeit összegyűjteni és az utókor számára átmenteni. Történelemszemléletének, egyháztörténeti írásainak sajátosságait, jellemzőit, mentalitásának gyökereit ott találjuk jeles elődje, Bod Péter gazdag hagyatékában.²⁵ Olyan önálló egyháztörténeti munkáról nem tudunk, amelyet ő írt, és esetleg megjelent volna, olyanról viszont igen, amely kéziratban

---

²⁵ Gudur Kund Botond: *Istorical Bod Péter (1712-1769)*. Editura Mega, Cluj-Napoca 2008.

maradt fenn. A következőkben két kéziratban maradt egyháztörténeti vonatkozású munkát fogunk megemlíteni.

A Tiszánt-túl való református Superintendensek vagy püspökök életéről való kevés TARTÓZÁS...

Keresztési következő - Tóth Ferencnek a tiszántúli református püspökök életéről írt munkájához - pótlásokkal, toldalékokkal elkészített történeti tárgyú munkáját szintén Szakács József szorgalmának és lelkiismeretességének köszönhetjük. Ez a korábbiakban már említett kolligátumban található.²⁶ A negyvenoldalas munka első lapjának belső oldalán olvasható *Jegyzésben* azt hangsúlyozta, hogy erre a munkára, őt személyes levélben kérte fel Tóth Ferenc, pápai professzor.²⁷

A *Jegyzés* után megnevezte a hat fő forrását is: 1. Gelei Katona István: Praeconium Evangelii, Alba Iuliae, 1638., 2. Pósházi János. Igazság Istápjá vagy Catechismusi Tanításaiban, Patak, 1669., 3. Szatmár Németi Mihály: Négy Evangélisták szerint való Dominikák, Kolosvár, 1675., 4. Páriz Pápai Ferenc: Rudus Redivivum, Cibinii, 1684. 5. Ember Pál: Hist. Eccl. Ref. in Hung. et Transilv., Trajecti, 1728., 6. D. Veszprémi István: Biogr. Medicor. Tom. IV, p. 366. 367. Bár az általa meg nem nevezett források közé tartozik Bod Péter Magyar *Athénása*, mégis többször hivatkozik rá, konkrétan megnevezve azt. Egész munkásságából kiderül, hogy arra ő mindig kényesen odafigyelt, hogy a forrás, a megfelelő hivatkozási hely legyen feltüntetve. A Tóth Ferencnek írt válaszleveleiben erre többször is utalt.²⁸ Jól ismerte a korabeli munkákat, az egyházi gyűlések, a zsinatok helyét, időpontját, témáit, tárgysorozatait és döntéseit is. Több oldalt szentelt Szilágyi Sámuelnek, Szathmári Paksi Istvánnak és Sinai Miklósnak.

A tárgyalt neveket, mint címszókat a következő sorrendben olvashatjuk: 1. Hevesi Mihály, 2. Bogáczi Demeter, 3. Méliusz Juhász Péter de Horhi, 4. Hodászi Lukács, 5. Keresszegi István, 6. Tornai István, (Nógrádi Mátyás a kézirat végén tér vissza), 7. Diószegi Kis István, 8. Szilágyi Tönkö Márton, 9. Zoványi P. György, 10. Vecsei János, 11. Tatai Csirke Ferencz, 12. Szilágyi Sámuel, 13. Szathmári Paksi István, 14. Sinay Miklós, 15. Hunyadi Ferencz, 16. Vecsei Sámuel, 17. Benedek Mihály, 18. Nógrádi Mátyás.

Az utolsó két oldalon, 1808. július 20-án, még néhány ponton korrigálta Tóth korábbi munkáját is, amelyhez a következő javításokat írta *in 8. Jegyzetek által*: -

---

²⁶ Ráday Kézirattár K. 1. 28. *Keresztési József apróbb munkái*. A Tiszán-túl való Superintendensek, vagy PÜSPÖKÖK Életéről való kevés TARTÓZÁS, melyet nem kevés kurkászással szedegetett össze Keresztési József a Szalacsi Ref. Ekklésiának 21 esztendő L. Tanítója 1808-dik Esztendőben. 311-349.

²⁷ „A Pápai Reform. Collégiumban Theológiát tanító Professzor T. T. Tóth Ferencz Ur, minek utána a Túl a Dunai Ref. Püspökök életét le írta 1807-ben, az világ eleibe botsátotta 1808-ban, ezt a czélt tette magának, hogy a Tiszán-túl élt Reform. Püspököket is le írván, életüket ki adja. E végre több betses leveleivel engemet is meg keresvén barátságosan kért, sőt kényszerített, hogy szándékában tehetségem szerint segítsem és előmozdítsam, melyet én, noha e Télen beteges voltam, amint lehetett, e következő Jegyzésekben tselekedtem. Szalatson 1808-nban, Febr. És Martius Hónapokban. Keresztési József.”

²⁸ Quart Hung. 1043. III. kötet.

*Jobbítás vagy hozzá adva.*²⁹ 1. VIII. II. 1776 helyett 1766. 2. a 19 oldalon és még más-
hol is a Bod Péter nevét tisztázza, mely szerint a könyvben használt Bod György
név nem helyes, mivel György a tudományos világban nem ismert személy. 3. a
81. oldalon a papszenteléskor énekelt ének utolsó verse úgy kezdődik, hogy *Szent
vagy Uram Szent a Te Neved*. Ezt azzal támasztja alá, hogy így olvasható ez az ő tu-
lajdonában lévő Komjáti Kánonok egyik példányának végén is. 4. a 104. oldalon
Czeplédi Pálnak tulajdonítja azt a nevezetes éneket, amelynek a címe: *Christushoz
készülék szerelmes szüleim*, amely hasonlóságot mutat Czeplédi Pál édes Pannájával.
5. a 137. oldalon a veszprémi superintendentiális gyűlésnek Csúzi Cseh Jakab pré-
dikációját küldte el. A 6. a 196. oldalon Gyöngyösi Istvánról és nem Pálról van szó.
A Pápára küldött anyag mellé még a következőket csatolta: 1. a Szilágyi Sámuel
püspök életére vonatkozó adatok kapcsán azt az iratot, amellyel Keresztési József-
fet a váradi eklézsia prédikátorává nevezte ki, az 1783. augusztus 12-vel keltezett
Formatast, azaz az őt Váradra kinevező dokumentumot. 2. a Professzori Eklézsiái
Archivumban található két *Siralmat*, úm. a) a Magyar Sion Siralmat, b) Veszprémi
Siralmat, és c) a veszprémi vár alá írt Magyar Strófákat. 3. néhai Sinai Miklósról
írt epitaphiumát.

A teljes anyagot a *Huc usq. Rever. D. Jos. Keresztési* záradékkal fejezte be.

A Protocollum

Ez a kézírata a Nagyvárad-olaszi Református Egyházközség tulajdonában lévő
Protocollum, amelyet 1784. január 1-jétől kezdett el vezetni. Ez a kézíratos történe-
ti leíró és jegyzőkönyv néhány oldalt leszámítva szinte teljesen az ő munkája. A
Protocollum teljes címe: *A. O. A Nagy Várad Reform. Ekléziájának PROTOCOLLUMA,
mellyet Midőn Ama hatalmasan Uralkodó Római Császár és Magyar Orsz. Királya a Fels.
II-dik Józseftől kegyelmesen meg-engedtetett Vallásbeli szabadságnak kedves
Gyűmöltseivel, ezen Eklézsia is 123 esztendőig tartott Lelki Éhsége után - MDCLXXXIV-
dik Eszt. Első napján élni kezdett volna. Készítettet a végre, hogy ebbe.*

A kéziratot feltehetően csak utólag 1792-ben kötötték be. Állagát tekintve
minden szempontból nagyon jó állapotban van ma is. A bekötött keményfedelű
borítón egy utólag, fekete ceruzával és kézzel írt római I-es olvasható. Így lehe-
tett II-es vagy esetleg még több is. A kettes számú *Protocollum* megléte felől
Csernák Béla is megerősít bennünket, aki Lengyel József nagyvárad-olaszi lelkész
bejegyzésére hivatkozik, illetve idézi azt.³⁰ A hátoldalán nincs felirat. Az oldalán a
következő felirat olvasható: *Történeti leíró és Jegyzőkönyv a Nvárad Ref. Egyháznak.
1557-1792.*

Az első lap első oldala a címoldal, belső oldalán a mottó olvasható: „Orba
Parente suo quicunque Volumina tangis, His saltem vestra detur in Urbe locus.”
Alatta kiolvashatatlan és lehúzott szöveg. Ez alatt szintén lehúzva a Josephus
Keresztési név, de ez kivehető.

²⁹ Tóth Ferenc: *A Túl a Dunai Ref. Püspökök életére*. Győrben 1808.

³⁰ Csernák Béla: *A református egyház Nagyváradon, 1660-1885*. Kiadja a Királyhágómelléki Refor-
mátus Egyházkerület, Nagyvárad 1997, 37.

A kézirat 109 fólió (218 oldal), de az utolsó számozott lapon a 165. oldalszám szerepel. A számozást illetően, az egyenetlenség abból adódik, hogy az oldalszámozás és a lapszámozás többször is keveredik, az az a recto és verso számozás sok esetben nem következetes. A lapok számozása második lapon kezdődik 1-es sorszámmal. A *Protocollum* kilenc részből áll, miként a címdoldalon is olvasható „tartalomjegyzék”-ből ki is derül. Pontosan átszámoltuk és a következőkben, a megfelelő részeknél, a cím után zárójelben az eredeti számozást feltüntetjük.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a korabeli *Protocollum*októl főként abban különbözik, hogy Keresztesi ebbe nem írt anyakönyvi adatokat. Erre vonatkozóan egy másik „könyvet” kezdett meg: A NAGY-VÁRADI Reformata Ekklésiának MATRICULÁJA... címmel.

A következőkben csak a fejezetek címeit, illetve oldalszámait soroljuk fel, amelyek valójában a kézirat tartalmát is közlik. I. rész: A' régi Váradi Ekklésiának állapottja; Papjainak s Professorainak neveik, és annak el-pusztulásáról (1–15). II. rész: A Nagy Váradi Ref. Ekklésia' másodszori fel-állításának Históriaja (16–54). III. rész: A Nagy Váradi Ref. Ekklésiának másodszori fel-állítására tartozó Írások, Adnexumok (55–73). IV. rész: A Nagy- Váradi Refta Ekklésiában lett közönséges Végzések 1784^{től} fogva (79–100). V. rész: A Nagy-Váradi Ref. Ekklésiában Pénzbeli jövedelme, Költsége, és Curátorainak Szám-adásaikról (101–140). VI rész: Az ÚR' Asztalához tartozó edényei, és más Jóságai a' N. Váradi Refta Ekklésiának (141–147). A hatodik rész lapjaiból csak a 147-en nem az ő kézírása szerepel. A fejezet első négy oldalán (1) Ezüst, Réz, és Ón, régibb s újabb edények leírása olvasható. A következő három oldalon (2) Abroszok, Keszkenők, stb. A VII. rész: A Nagy Váradi Refta Ekklésiában, másodszori fel-állása után szolgáló Lelki Pásztoroknak Neveik, 's életeknek rövid le-írása (149–153). VIII rész: A Nagy Váradi Reformata Ekklésiának ismét fel-állása után, 1784dik esztendőnek első napjától fogva, a Szenteknek. Vasár- napokon és Innepeken való Alamisnáí, az Ekklésia közönséges szükségeire, és az Agentiára nézve így vóltanak, a'mint ezeket, hités CURátorok előtt mindenkor, hitelesen fel-jegyzette Keresztesi József ezen Gyülek. L. Tanítója (155–164). IX. rész: Az ÚR-vatsorájával esztendőnként Hatszor való élésre. Kenyeret és Bort szolgáltatottak ezek (109).

A Napló

Keresztesi önéletírása, azaz a Naplója, Krónika (lásd az 1. számú lábjegyzetet) néven került be az utókor köztudatába, amely két kiadást ért meg. A nyomtatásban megjelentetett Krónika a teljes műnek csak alig kétharmada. A teljes önéletírás sohasem került kiadásra. Azok a kiadások, amelyek a 19-ik században kétszer is napvilágot láttak a Szakács József által készített másolatot használták fel és nem az eredetit. A kétszer is kiadott anyagot S. Hoffer Endre jelentette meg, de önkényesen megrövidítve. Ennek a nyomtatásban, egymás után kétszer is megjelent műnek a teljes címe: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*. Keresztesi József egykorú eredeti naplója Kiadja Ráth Mór, Pest, 1868. Ugyanezt változtatások nélkül 1882-ben másodszor is kiadta. Hoffer az *Előszó* végén megjegyzi, hogy ez a mű „Szakács Józsefnek 1821 és 1822-ik években saját kezűleg vett másolata nyomán, a kevésbé közérdekű és szerzőnek szorosab-

ban családi körülményeit illető helyek kihagyásával készült példány után rendeztetett”.

A teljes kézirat valójában több volt egy egyszerű napi, vagy időszakos diáriumnál, itineráriumnál, sőt talán még az emlékirat műfajánál is. A munka teljes terjedelmét tekintve talán a korszak legnagyobb formátumú műve. Tartalmát tekintve is igen színes és változatos skálán mozog. Olvashatunk benne életrajzi adatokat, nagyon gazdag peregrinációs útleírást, kortörténeti adatolást, egyháztörténeti és a magyarságtörténeti dokumentálást, szépirodalmat és poétikát, családi krónikát, országgyűlési beszámolókat, adomákat, szokásokat stb. Akár azt is mondhatnánk, hogy olyan kultúrtörténeti, művelődéstörténeti kútfőt írt és hagyományozott az utókorra, amelyet méltó lenne teljes terjedelmében megismertetni az igényes közönséggel.

Keresztesi József eredeti kézírata, bár hiányos formában, de ma is megtalálható Kolozsváron. A mű, több kézirattal együtt 1918-ban került az Erdélyi Múzeum-Egylet tulajdonába. A possesszori bejegyzésben ezt olvassuk: „dr. Szabó György Nagyvárad orvos és sebész tudor szemorvos. Nv. Fő utca 273. Bartsház”. Az 1920-as esztendő követően a már említett Kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonába került. Az itt található eredeti kézirat nem a teljes mű. Kelemen Lajos egykori főkönyvtáros megállapítása és bejegyzése szerint az A, a B és a D ívek teljes egészében hiányzanak. Ezt a megállapítását részben cáfolnunk, illetve pontosítanunk kell, mert hosszabb, több és átfogóbb vizsgálat után kijelenthetjük, hogy sokkal több ív hiányzik az elejéről. Az eredeti kéziratot összevetettük, és megvizsgáltuk a budapesti Ráday Könyvtár kéziratárban megtalálható, egyetlen példányban megmaradt másolattal.³¹ A manuscriptum címe: *Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma, mellynek I-ső Része: Ifjúságát, éltének 29-ik esztendejéig, II. Része Akadémiai útát, s más Országokon való járását, III-dik Része Ettől fogva életének részét foglalja magában. Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságábann. 1821. és 1822. eszt.* Keresztesinek azt a munkáját tovább nem részletezzük, tekintettel arra, hogy lassan elkészül kiadásra a teljes mű.

---

³¹ Ráday Kézirattár K.1.27/1. (1–2 Rész), Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságábann. 1821. és 1822. eszt. 1–350. **Illetve.** Ráday Kézirattár K.1.27/2. (3. Rész): Keresztesi József Életének Rövid Lajstroma Az eredeti Kéz-Írásról leírta Szakács József, Szalacsi Rektorságábann. 1821. és 1822. eszt. 1–464.